

İKİ ESER HAKKINDA

DREVNETYURKSKIY SLOVAR', Akademija Nauk SSSR, Institut Yazykozna-nija, Leningrad, 1969, 679 s. Redaktörleri : V.M.Nadelyaev, D.M.Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak

Henüz büyük ansiklopedik eserlerden mahrum olan türkoloji âleminde Drev-netyurkskiy Slovar' ın neşri büyük bir hâdise teşkil etti. Ancak bu sözlüğü kullan-mamız esnasında, onun ileride bazı tamamlanması gereken hususları olduğu ortaya çıktı. Burada bu hususların bazıları üzerinde durmak arzûsundayız.

1) Kelime ve kaynak eksikliği, variantlarda kaynak gösterilmemesi:

Bunu ispat etmek için Drevnetyurkskiy Slovar'ı S.E.Malov'un *Pamyatniki drev-netyurkskoy Pis'mennosti* (Moskova-Leningrad, 1951)'nin Slovar'ı ve A. Caferoğlu'nun *Uygur Sözlüğü* (İstanbul, 1934 ; yeni baskısı *Eski Uygur Türkçesi, Sozlüğü*, İstanbul, 1968 elimize geçmedi)'nde *qa* ile başlayan bütün kelimeleri karşılaştırdık.

a) Malov sözlüğünde olup da DTS'da olmayan kelimeler :

qaar "otomstitel' (bog)" Qas 1.

Qaban — Erkek adı. Jur.

qabaz "čuvstvo" Qas.

qab yna Chuast. Bk. *qapu* ; *qapu* "vorota" QBW, QBQ.

qaçyqlyq "beglyj, beglec" KB.

qadaru bk. *qatar* - Suv. ; *qatar* - "vertet', vyvertvat' (?), prisoedin' - jat' (?)" Suv.

qadasa (?) Qas.

qadur — (krş. *qatur*—) "soželet', raskajvat'sja" Suv.

qadyn — (krş. *qatyn*—) "soželet', raskajvat'sja" Suv.

Qajumdu — Erkek adı. Jjr.

Qajumtu — Erkek adı. Jur.

qalbaş "glupaja golova" QBW.

qan (nasıl ? *qa* ?) *qantan* (ablativus) "otkuda" KT ; *qanta* "gde, kakim obrazom" Ths.

qantajun "kak ? kakim obrazom ? Toñ.

qanynça ThS.

qanly "ekipaž" Suv.

qanrul — -ob oskomine v zubah. Suv.

qar Hib. bk. *kär*. (Hib, DTS da Jug).

qaraly bk. *qara* : *jaruqly qaraly* "svet i mrak" Chuast. (DTS'da *jaruqly* da yok).

qarambul "gvozdika" QBW.

qaraqlyq "sila, mogučestvo" Suv.

qarly — "obraščat'sja, podpadat' (naprimer, pod iščislenie)" QB ; Rad. "kasat'sja".

Qasug — Erkek adı. Jur.

qatur — (? *qadur*—) "soželet', raskajvat'sja" Suv.

qatyl u "obhoždenie" QBW,
qatyn — (*qadyn*—) "sozalet', raskajvat'sja" Suc.
Qavsydu — Erkek adı. Jur.
qaz an u "priobretenie, revnost' o priobretenii" QBQ.
qazina "kazna, kaznačejstvo" QBW.

b) Uygur Sözlüğünde olup da DTS'da olmayan kelimeler :

qaç qata "çok defa, ekseri" PP (DTS da KP).
qaçıt "2) kaçmak fiilinden isim" U II ; "3) geçit" U II (DTS da Uig).
qaçma "kaçmış olan, kaçma" "As. Major" IX. 132, 17.
Qadır Bilgä — Has isim. USp.
qağıl = *qağal* "kamçı" TT VI, Kaş (DTS'da MK).
Qağul — Has ad. Og (DTS'da LOK).
qağuşmaq "As. Major" IX, 132, 27.
qai "ne" U I, (Kaş. bk. *qay*.
qalığu "same, gök" TT I, TT V, Kaş.
qanğa "araba" Og.
Qanğa — Has isim. Og.
qanğaluğ — Has isim. Og.
qao-čan = çin. *k'ao tschao* "kurban için ruhu dâvet etmek" TT V.
qa qalan "bir nevi vergi" USp.
Qara Oquy — Has isim. USp.
qara qulaq "tarla faresi" Uig. Wb.
Qara Songsuy — Has ad. USp.
qarx "burç" U II.
qariğ "müsin, yaşlı" TT VI.
qarıp "garip" USp.
qasquq = *qazquq* U II: *qazquq* "kazık" TT I ; U III (DTS'da ikisi de yok).
Qaşu — Coğrafi ad. Man I.
qatıglanturmaq "teşvik etmek, cehd ettirmek" TT II.
qatır "sağlam, pek" U II (DTS da *qadır* "1. surovij, žestokij, l'utyj, svirepyj" E, Kaş ; QBN ; TT VI ; "2. ves'ma, črezvyčajno" USp, TT IX.
qawalığ "ekin adı" USp.
qawzamaq "sıkıştırmak, sıkılaştırmak" U III.
qaya "1. geri" U I ; USp ; "2. bk. *yar qara* Ind.; *Yar Qara* — Erkek adı TT IV.

2) Kaynak eksikliği :

Sözlük maddelerinde şu sıralamaya riâyet edilmiştir : 1) kelime ; 2) kelimenin etimolojisi (bazı ödünclemelerde) ; 3) gramatik kayıd ; 4) rusçaya tercümesi veya izahı ; 5) misâller ve tercümeleri ; 6) kaynaklar 7) sâbit kelime terkipleri ; 8) gönder-

me (otsylka). Burada yalnız iktibas edilen kaynaklar gösterilmiş, diğer kaynaklar ya aranmamış yahut da dikkate alınmamıştır. Kelimenin mânâsı açıklandıktan hemen sonra bütün kaynaklar verilmiş ve ondan sonra iktibas ve kaynağı ilâve edilmiş olsa, hem sözlük kaynak bakımından daha tam olacaktı, hem de sözlükten faydalanan kaynakları satırlar arasında aramaktan kurtulacaktı. Kaynak zenginliği için de artık elimizde olan ve çok büyük gayretler sarfedilerek şimdiye kadar yapılan, lûgat, lûgatçe, endeksleri kılavuz gibi kullanmak işi kolaylaştırdı. Bu eserler, hem kelimenin okunuşunda, hem mânâsının açıklanmasında, hem de kaynakların gösterilmesinde atılmış büyük bir adımdır. DTS'ın teşkilâtlandırılmasına önderlik eden müteveffa T.A.Borovkov bu hususta türkolojiye mükemmel lûgatler yâdigar etti 1.

a) Malov sözlüğünde olup da DTS'da olmayan kaynaklar 2.

qa qadaş "rodstvenniki (po krovu ?)" USp.

qaç "1. ubegat', bežat'" Suv.

qad u "1. pečal', gore, skorb'" Kaş.

qal- "ostavat'sja, byt' u ostatke ; sohranjat'sja, ucelet' " Tal (DTS da T), Hib.

qalan "kalan, osnovnoj nalog (preimuščestvenno naturoj) s zemledel'českogo nase-lenija v pól'zu gosudarstva" Jur.

qalısız "2. bez ostatka, celikom, polnost'ju, soveršenno" KB (= QB).

qan I "krov' " Toñ, Suv, Hib.

qantur- "udovletvor'jat' ; utoljat' (žaždu, golod) ; ispolnjat' (želanie) " Suv.

qan "otec" Suv.

qap- "1. hvatat' , zahvatyvət' " Suv.

qapı "vorota, vrata ; dver'" Chuast.

qapı II : *temir qapı* — Coğrafi ad. KTm (Malovda *Tümir qapy* gibi rastlanır ve "Železnaja vorota" diye tercüme evrilir.)

qaq- "stučat', udarjat', bit' " Jur.

qar I "sneg" Toñ.

qarar- "1. černet', temnet', stanovit'sja černym, temnym" Suv.

qarçlıq "sredstvo dlja rashodov" Jur [Malovda *qarçly* (? *qarçlyq*)].

qarı "2. lokot', aršin (mera dliny)" Jur.

qarımtu : *qarımtu tutun* — Has isim. Jur.

qarşı I "dvorec" Suv.

qatar- "1. provoračivat' ; 2. obraščat' vspjat' ; progonjat' " Suv. (Malov *qatar-* in manasını şüpheli gibi gösterir : "vertet', vyvertivat' (?), prisoedinjat' (?)").

qati "2. surovyj, žestokij" Suv ; "3. sil'nyj, -o ; ves'ma, očen' " Suv.

qatun I "gospoža, vel'možnaja dama, ženščina znatnogo proižoženija ; žena pravitelja, znatnogo čeloveka" ThS, Toñ, Tal, Jur.

b) Uygur Sözlüğü'nde olup da DTS'da olmayan kaynaklar :

- qab* bk. *qap* I, II, III. *qap* I "sosud, meh, burdjuk, meşok" USp, Pfahl (A. Caferoğlu: *qab* "1. mânâsı sarıh değildir." torba" mânâsına olabileceği gibi "decilitre" yahut "bir-nevi mâyi ölçüsü" mânâsını da ifâde eder"),
- qaban* "bljudo, podnos, tarelka" USp.
- qaç* "1. skol'ko ? ; 2. skol'ko stol'ko ; 3. stol'ko, v toj mere, stol' ; mnogo, vse ..." Man I, Hüen-Ts (DTS da Hüen).
- qaçan* "1. kogda ? v kakoe vremja ?" PP, TT III, USt, U II, U III.
- qaçı* "organ vospriyatija (= ...)" TT III, U II, USp.
- qada* : *mün qada* "grehi i pregreşenija ; grehovnost' ; poroki i nedostatki" USt, U II, Man I.
- qadaş* "1. rodik, rodstvennik, rodnoj, rodnye" USp, Radloff, Die alttürk. Inschriften, 3 Lief. s. 327 ve 361 (DTS'da bu kaynağı bulmadık), USt "kardeş" ; diğer telaffuzu *xadaş* PP (DTS'da bu kelime yok), Tışas (DTS da Tış), Pfahl (DTS da bu kaynak gösterilmemiş), Man II "arkadaş" ; URD (DTS da MO; Kaş, Ist (= A. Caferoğlu, Uygurlarda hukuk ve maliye istilahları, İstanbul, 1934), TT VI, MV.
- qad u* "1. peçal' , gore, skorb' " USp, Suv, TT I Man I, Kaş, U II, MV.
- qad ulu* "peçal'nyj, gorestnyj" TT I, PP.
- qad ur-* "1. peçalit'sja, gorevat' " Man II, Kaş.
- qa adaş* "rodstvennik, rodič" U III.
- qa al* "prut" TT VI, Pfahl.
- qal-* "1. ostavat'sja, byt' v ostatke ; sohranjat'sja, ucelet' " USp, TT III, TT V, USt, Man III, Og.
- qalın* "1. mnogocislennyj, sostojaščj iz bol'sego čisla" USp, Suv, U III.
- qalıq* "1. nebo, nebesa" U I, USp.
- qalısız* "2. bez ostatka, celikom, polnostju, soverşenno" TT IV, USt, U II.
- qaltı* "1. kak ? kakim obrazom ?" TT I, TT II, TT IV, Wind (DTS da W), USp, USt, diğer telaffuzu *qltı* Ind.
- qam* "şaman" USp, Man I.
- qama* "1. bes', celyh, polnyj ; vse bez izajatija, vse v sovokupnosti" TT II, Wind, USt, Hüen- Ts, USp, U III.
- qamçı* "plet', knut, bič ; nakazanie, udar plet'ju" USp.
- qam aq* (Uygur S. de *qamğaq* = *qamağ*) "odno iz gruppy rastenij, izvestnyh pod obščim nazvanjem perekatipole ; soljanka ?" Man III.
- qamıl-* "valit'sja, pädat' " Kaş.
- qamiş* "trostnik, kamyş" PP, H I (DTS da Rach I), U III, Uig. Wb. (J. Klaproth, Über die Sprache und Schrift der Uiguren, Paris, 1820 - bu eserden de DTS faydalanmamış).

qan I "krov" USt, Man I, U II.
qanat "krylo" Man III.
qanča "kuda" PP, U III, U IV.
qantur- "udovletvorjat" Hüen-Ts, U III.
qan I "otec" PP, USt, Suv, Man I, Man III, U II, U III.
qanlı I "povozka, telega, kolesnica" U II, TT V, USt, Kaş.
qapı I "vorota, vrata ; dver'" USp, Suv, Chuast.
qara II ... *qara bodum* (Uygur S. de *qara budum*) "narod, narodnye massy, prostoj ljud" Suv, U III.
qaran u "temnota, t'ma, mrak" USt, Suv, Og.

3) Variantlarda kaynak gaybubeti :

DTS'da birkaç bir duble vardır. Bunlardan çoğu bir kelimenin çeşitli okunuşu sonucunda ortaya çıkmıştır. Kaynaklar yalnız bir variantın sonunda verilmiştir. Msl. *qamaq* bk. *qama* . Kaynaklar : Chuast, LOK, KP, KT, ThS II, LCK, Suv. Acaba bütün bu kaynaklardaki bu kelime iki variantlı mı ? Malov'a bakılacak olursa *qamaq* Chuast'de rastlanır, *qama* Suv. Başka bir misal *qajät* bk. *ajät*. Kaynaklar : QBH, Jug C. Uygur Sözlüğü'nde ise *qayät* yalnız USp'de rastlanır, ki DTS'da bu kaynak ihmal edilmiştir. Fonetik variantlarla okunuş sonucunda meydana çıkan variantlar ayrılmamış. Halbuki Malov'da, Caferoğlu da fonetik variantların kaynağını kayd etmemelik etmemişlerdir.

II) Mânâ farkları.

Şimdiye kadar hazırlanan sözlüklerden faydalanmaktan başka, bir de bu gibi sözlüklerin DTS'da zikredilmesini beklerdik. Malov da, Caferoğlu da ve başkaları hep kendilerinden önce hazırlanan sözlüklerden hem faydalanmış, hem de bu sözlükleri zikretmişlerdir.

a) Malov sözlüğüne bakarak mânâ farkları :

Malov *qabys-* (*qabyş-*) "voevat" - DTS "obaedinjat'sja. soedinjat'sja, shodit'sja".

Malov *qamşat-* "zastavit' kolebat'sja, uklanjat'" - DTS "sdvigat', smeşat' privodit' v dviženie : *tänrim biligimizni könülümüzni bu tört türlüg tänrilärdä a ut-dımız ersär ornunta qamşatdımız ersär tänrı tam ası buzultı ersär o bože, esli my i otvratılı naş razum i naşı serca ot etih četyreh različnyh božestv, esli my i sdvinuli [božestvennyye pečati] s ih mesta (t.e. v soznanii i serce), i božestvennyye pečati [tem samym] byli naruşeny (Chuast L) ; ı ı açi qamşatı lı privodjaščij v dviženie derevy (W)". Öyle görülüyor ki birinci misalde Malov'un tercümesi daha doğrudur. DTS'ın tercümesi ise yalnız ikinci misale şümüllüdür, yani kelime iki ayrı kaynaktan iki ayrı mânâyaya sahiptir.*

Malov *qamyt-* "volnovat', ohvatit' (o čuvstve)" - DTS *qamıt-* "sdvigat', smeşat' ;

sdvigat'sja, semščat'sja". Malov kaynak olarak Kaş'yi gösterir, DTS - ise - QBH, QBN yi. *qamut*- kelimesini QB den W.W.Radloff da almıştır ve onu "deržat', uder-živat' " diye tercüme etmiştir. Radloff'un tercümesini Malov lûgatinde aksettirmiştir.

Malov *qança* "skol'ko, kak ; kuda" ThS, Kaş - DTS "kuda" ThS, Kaş, QBN, Uig II.

Malov *qaqyla*- "hlopat' (kryl'jami, o pticah) QBW - DTS *qaqıla*- "gronko kri-çat' " QBN. DTS in verdiği misâllerden iki çeşit tercümenin hangisinin doğru olduğu anlaşılıyor. Radloff'un sagayca'dan getirdiği *qaq-qyla* "klevat', sobirat' kljuvom" tercümesine bakılacak olursa DTS'in gösterdiği mânâ daha doğrudur.

b) Uygur Sözlüğü bakımından mânâ farkları

Uygur S. *qadı* "darçın" H I, H II (DTS da Rach I, Rach II), Kaş. Rad. [Uyg.] *qadı* - DTS *qadı* "1. kora" Man III; 2. korica" Rach II. Uygur S. *qamgaq* "sarım-sak" TT I, Kaş - DTS *qam aq* "odno iz gruppy rastenij, izvestnyh pod obščim nazvaniem perekatipole ; sol'anca (?) " TT I, Kaş. Uygur S. *qanlıq* "panlara aid olan bir nevi vergi adı" USp - DTS *qanlı* "hanskij ; prinadležaščij pravitelju" USp.

Uygur S. *qap* "2. zırh" TT VI - DTS *qap* I "sosud, meh, burdjuk, meşok" Kaş. Uygur S. *qatağ* "1. sağlam, katı" U II = *qatığ* ; "2 cehd" U IV. -DTS *qata* I "sil'nyj ; gromkij" Uig III ; krş. *qatı* . İkinci mânâsı ve kaynağı verilmemiş, gözden kaçırılmıştır.

III) Mümkün olduğu halde, çok defa has isimlerde cins işaret edilmemiş. Görünüşe göre, *i. sobst.* den çok defa erkek adı anlaşılıyor. Kadın adları ender olarak *i. sobst. z.* yani kadın adı diye gösterilmiştir (Ms. *çınar çeçäk qız i sobst. z.* Suv). Halbuki S.E.Malov da, A. Caferoğlu da, mümkün olduğu yerde, erkek ve kadın adlarını ayırdetmişlerdir. Ms. Malov lûgatine : *Çisim* - Erkek adı. Jur - DTS *çisim* - Has isim. USp ; Uygur Sözlüğü'nde : *Çığ Batar* - Erkek adı. USp - DTS *çi batar* i Has isim. USp ; *Çıtsu* - Erkek adı. USp - DTS *Çıtsu* - Has isim. USp ; *Çoba Yıqmış* - Erkek adı. USp - DTS *Çoba yıqmış* - Has isim. USp ; *Asân Buğa* - Erkek adı. USp - DTS *esân buğa* - Has isim. USp ; *Käd Taş* - Erkek adı. USp = DTS *ked taş* - Has isim. USp.

Has isimlerden söz açılmışken şunu da kaydedelim, ki onomastlar için de çok kıymetli olan bu sözlükten maalesef faydalanmak zor oluyor. Zira has isimleri ara-mak için bütün lûgati aktarmak gerekiyor. Onları ayrı bir bölümde vermek daha iyi olurdu. Müellifler belki de bâzı has isimlerle rütbelere bir olduğu için bunu yapmamışlardır.

IV) Çeşitli okuma.

Malov : *çan senün* - Elçi adı KT - DTS *çan senün* - Has isim ve Çin askeri komutanı rütbesi. KT ; *qatyr qaty* "sürovj, žestkij" Suv - DTS *qadır* I ... *qadır qatı* ;

Uygur S. : *Qalımtu* - Has isim USp - DTS *qalımdu* ; *qapuluq* "kapalı" Og - DTS *qapulu* ; *Qara Buğa* - Has isim. USp - DTS *qara buqa* ; *Qara Tägün* - Has isim. USp - DTS *qara tükün* ; *Qara Tämür* - Has isim. USp - DTS *qara temür*. Tereddüt bilhassa *a/e/q/* *|t/d, n/n, s/s, k/g* fonemlerindedir. Tabii transkripsiyondan hemen sonra kelime orijinal yazısıyla verilse çok daha iyi olur ve sözlüğün kıymeti artardı. Bu hususta Radloff sözlüğü örneklik kayyor.

Belirtmeliyiz ki, söylediklerimiz DTS'ı mükemmel, kusursuz bir sözlük gibi görmek istememizden ileri gelmektedir.

Mefküre Mollova

Doğan AKSAN. *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana çizgileriyle)*, Ankara 1971, 199 s.

Semasioloji yeni bir dilcilik dalı olmakla, ayrı ayrı dillerin semasiolojisi henüz şimdi yazılmaktadır. Bu bakımdan D. Aksan'ın "*Anlambilimi ve Türk anlambilimi*" kitabı bu vadede atılan ilk cesur adımlardan biri sayılabilir.

Eser iki kısımdan ibarettir : genel semasioloji ve Türk semasiolojisi. Genel semasioloji kısmında en yeni neticeler ve en büyük semasiologların görüşleri esas tutulmuş, fakat önsözde müellifin belirttiği ve buna kitabın içinde şahit olduğumuz gibi, şu veya bu okulun cereyanına tabi kalınmamış, birçok kategorilere orijinal tarifler verilmiştir (kelime, kavram, anlam, kapsam). İkinci kısımda, birinci kısmın nazariyelerinin türkçe üzerine tatbiki görülür (Genel semasioloji kısmında da çok defa misaller türkçeden getirilmiş ve böylelikle başka eserlerin tekrarı olmaktan kaçınılmıştır). Tanıklar, O. Başkan, S. Bayrav, E. Özdemir, V. Hatiboğlu, A. Zajackowski, L. Bazin, H. Sesli, H. Eren ve müellifin şahsî araştırmalarından alınmıştır.

Bu bir el kitabı değildir. Bu yüzden olacak ki eskiden ananevî leksikolojilerde de geçilen bazı kısımlara değinilmiştir (ms. metafor (s. 93, 154 te *metapforique* kullanılıştan söz edilir), kalk W *calque* (s. 142-143 te yabancı dillerin etkisi neticesinde türkçede mânâ genişlemesiyle ilgili dokunulur), tabu W *tabou* v.s. ve ancak "bu bilim anlamının başlıca sorunları" ele alınmıştır : dil, kelime, kavram, anlam, gelişmeli anlambilimi. Diğer taraftan müellif, diğer semasiologların yaptığı gibi, ifrata varmadan, tradisyonel dilciliğin müspet yönlerini kabullenmiş (ms. mânânın tarifi), çok çok yeni terimlere kapılmamıştır (sem, monem, fem v.s.).

"Dilin doğuştan, doğal mı, yoksa yapma, koyma mı olduğu, insanlar arasında bir anlaşma sonucunda mı ortaya çıktığı şeklinde özetlenebilecek olan bu soruna burada uzun boylu yer vermeyi gereksiz görüyoruz" (s. 22) demesinden, D. Aksan'ın dilin insanlar arasında bir ünsiyet vasıtası olarak meydana çıktığını kabul ettiğini anlıyoruz.